

УДК 304+316.7:171

Геннадій КРАСНОКУТСЬКИЙ,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
культурології та мистецтвознавства

Одеського національного політехнічного університету

ВІТАЛЬНІСТЬ ВЛАДИ І ВЛАДА ТЕЛЕМІСТЕЦТВА: ЯК ВИБОРСАТИСЯ ЗІ СКРИНІ СКІННЕРА

У статті розглядається проблема стереотипізації світосприйняття засобами масової інформації на рівні вітальних рефлексів у взаємозв'язку з рівнем особистісної культурної рефлексії.

Ключові слова: влада, (культурний) архетип, телебачення, біхевіоризм.

В статье рассматривается проблема стереотипизации миропредставлений средствами массовой информации на уровне витальных рефлексов во взаимосвязи с уровнем личностной культурной рефлексии.

Ключевые слова: власть, (культурный) архетип, телевидение, бихевиоризм.

The paper concerns the problem of producing cultural stereotypes by and with mass-media to the level of vital reflexes as interdependent with the level of personality's cultural reflection.

Key words: power, (cultural) archetype, TV, behaviorism.

Феномен влади в мистецтво- або ж у культурознавчому контекстах безглуздо розглядати в парадигмі політологічних, державно-теоретичних штудій чи концептуалізацій у стилі Public Policy Analysis / Public policy making. Перші давно збанкрутілися – принаймні в пострадянських політичних ірреаліях, що дуже слабо піддаються раціональному осмисленню, – через повну евристичну й прогностичну неефективність та імітативну активність, завдяки якій максимум, чого вони спромоглися здобути, це статус «неточних точних наук». Другі надто сильно вирізняються мало не абсолютно технологічно-прагматичною приземленістю й прикладною орієнтованістю, математико-економічним виміром критеріїв і опорою на аналіз ефективності організаційних структур у владних інституціях. Крім того, слід зазначити, що обидві групи теорій характеризуються фрагментарним і позаконтекстним використанням філософських ідей щодо політичної складової суспільного буття й невиправданим виокремленням політичної проблематики з соціо- й/або культурантропологічного континууму, що ставить під питання їхню методологічну валідність.

Якщо звернутися до численних і різноманітних теоретико-методологічних підходів, які знаходяться поза межами квазіполітологічних дискурсів, то виявиться, що приблизно половина ґрунтуються на механізмі біологізації людської природи та всеохоплюючому принципі вітальності, знайомому у філософській думці ще з античних часів. Між «волею до влади» Ф. Ніцше із його екзальтацією з приводу масового пересування кіннотних військ, артилерії та піхоти, у якому ввижалася найпотужніша й вища воля до життя, що знаходить своє вираження не в жалюгідній боротьбі за існування, а у волі до битви, до влади й панування [3, с. 13], і словами доктора Геббельса про нову генерацію, репрезентовану «не людьми книжок, а людьми волі», та «тріумфом волі» Л. Ріфеншталь розмістилися і класичне визначення влади М. Вебера як здатності реалізовувати власну волю, і тим чи іншим чином асоційовані з поняттям волі (як потужного вітального прагнення) концепції влади. Марксизм трактував владу в еволюційно-біологічному контексті «класової боротьби на виживання», а державу – як апарат насильства (зрештою так чи інакше – фізичного). Психологічний (і психоаналітичний) підхід також виявляли тяжіння

до біологізації (З. Фройдю закидали обвинувачення у натуралізмі, що давно вже стало загальним місцем, а К.Г. Юнг сам підкреслював значення біологічного чинника у своїх «культурологічних» теоретизуваннях, поняття ж архетипу навіть зіставляв з інстинктами [4, с. 345; 5, с. 305]). При цьому характерно, що біологічне, вітальне, природне звично й майже демонстративно протиставлялося культурному, штучному (від фрейдівського Супер-Его через славнозвісну цитату з п'єси Г. Йоста «Шлагетер» про культуру і браунінг до К. Леві-Стросової дихотомії «натури» і «культури»).

Але найцікавішим і найпоказовішим кроком у цій еволюції став біхевіоризм великого прихильника вчення про рефлексі І.П. Павлова Б.Ф. Скіннера, що розробив принципи оперантного (інструментального) обумовлення поведінки й методику лінійно-програмованого навчання. Людину він відверто поставив на одну лаву з рештою живих організмів, а розроблений ним прилад («скриню Скіннера» – зараз вона має свою віртуальну версію) був призначений для «виховування» будь-кого – від лабораторних щурів до власної доньки й людства взагалі, причому, на переконання Скіннера (визнаного кращим психологом ХХ століття), така інструменталізація неодмінно мала б наслідком суспільно-спільне щастя людей, оскільки б дозволяла більш вмотивованим до влади індивідам гармонійно «привчати» до нормальної поведінки інертну масу.

Слід зауважити, що найбільш революційне зрушення в психології біхевіоризм Скіннера здійснив завдяки його відмові від туманних, хоча й талановитих, літературоподібних екскурсів у глибини підсвідомості й так само літературоподібних, а то й відверто белетристичних дискурсів щодо Іd, комплексів Едипа та Електри, Тіні, Анімусу тощо, натомість запропонувавши оцінювати лише зовнішні форми й доступні для спостереження моделі поведінки (Див.: 6, рр. 18, 20). За іронією долі (цілком, утім, зрозумілою, якщо врахувати американський культурний бекграунд Скіннера), така позиція виявилася цілком гомологічною та унісонною трендам у мистецтві минулого й теперішнього століть (детекстуалізація, шлях від статичної до динамічної візуалізації, хепенінги, перформанси, флешмоби), а особливо телебачення, що давно вже перетворилося на те саме знаряддя оперантного (інструментального) обумовлення поведінки й лінійно-програмованого навчання/виховання/дресури, покликане, очевидно, забезпечити людству або якомусь окремому культурному макроанклаву «всезагальне щастя».

«Засоби масової інформації», а особливо телебачення від самого початку свого існування довели

не лише свою здатність викривляти реальність і формувати гіперреальність, але й досить швидко дійшли стану, в якому цей потенціал «позазеркалювання» дійсності перетворився на головну функцію. Історія зворотної еволюції (після згортання ери «гласності» й комерціалізації мас-медіа) російського телебачення протягом останніх майже двадцяти років у висвітленні (багатомірній грі телевізійних променів, що створює похмурі викривлені тіні) «реалій життя» доводить, що можливості «телемистецтва» ще далеко не вичерпані, а центр інформаційної іррадіації давно вже заслужив неформальну назву «зомбоящика», який породив дивний соціологічний ефект, найкраще описаний формулою: «росіяни – перша нація, вбита телебаченням» – після того, як було вбито саме телебачення.

Зазначений ефект виявився настільки приголомшливим, що коментатори й досі перебувають у повній розгубленості, тож їм залишається лише спостерігати за продовженням цього телемистецького експерименту й гадати про межі витривалості російської телеавдиторії. Але скіннеріанство дозволяє все ж таки висловити одне припущення в рамках традиційної (хоча, звичайно, зовсім не єдино обов'язкової й вичерпної) дихотомії «натура» – «культура». Біхевіоризм, як би його не критикували за редукціонізм і натуралізм, довів принаймні одне: будь-який організм можна перетворювати на об'єкт неусвідомлюваного насилля через систему «підкріплення» (reinforcements) – цей термін було запозичено у І.П. Павлова й у даному контексті означає «підгодовування» його піддослідних тварин – і таким чином встановлювати над ним повний контроль (що у скрині Скіннера, що у «зомбоящику» – з тією лише різницею, що в останньому випадку йдеться про підгодовування «духовним ідлом»). Можливість викараскатися з цих скринь настає лише за однієї умови: якщо «організм» вмотивується не лише вітальними імпульсами й умовними рефлексами, але й прагненням (волею як умовою влади бодай над самим собою) вийти на більш-менш пристойний рівень культурного розвитку й самоусвідомлення себе як особистості. Рецепт, як завжди, залишається дуже простим, але для більшості надто тяжким для виконання: культивувати в собі особистість, причому не просто особистість, а таку, що стає все більш культивованою та все більш особистістю. Між тим телебачення в Російській Федерації, за вдалим висловом письменника и літературного критика В. Єрофеева, влаштувало для росіян «рік-рентген»: «телевізор, неначе рентген, продемонстрував нутроці народних пристрастей і бажань [тобто атрибутів сутого віталізму – Г.К.]. Телевізор почав розмовляти не мовою пропаганди, а рідною, народною мовою.

Вітаю, наш первородний расизм!», на тлі якого інтелігенція, інтелектуали як негативний сегмент масової телеавдиторії перетворилася не просто на меншину, а на маргінальний елемент суспільства [1]. Роздмухувана віртуально-одномірною-лінійно-односпрямовано-комунікаційним простором телемовлення надмірність вітальності призводить до граничної атрофії суспільної свідомості й здатності до саморефлексії – подібно до ситуації в колишньому ССР, але з тією різницею, що за советської доби зведене до статусу населення громадянське суспільство примушувалося поводитися (біхевіоризм!) у відповідності до лінії партії, відбитої в програмах тієї ж таки партії, а нині населення, що являє собою організаційно й ментально аморфну корпорацію споживачів телепродукту, сугестивно-невимушено ведеться у відповідності до програми провідних «інформаційно-аналітичних» каналів російського телебачення, звільняючись від відповідальності не лише за те, що відбувається навколо, але й за власну долю й навіть, зрештою, життя; людина тим самим добровільно заганає себе в ситуацію тварини, здатної виявляти скоріше рефлекс, ніж рефлексувати, що констатувала в одній зі своїх публіцистичних публікацій Ю. Латиніна, не лише відома журналістка, а й культуролог, антрополог, учениця Вяч. Вс. Іванова: «Всі успішні цивілізації проходили через свинство й варварство. Але жодній цивілізації не спаде на думку брати свинство за взірець. Це спадає на думку лише фашизму» [2].

Те, що фашизм (у тому числі й по суті німецький нацизм, що будувався за гітлерівськими формулами «одна нація, одна партія, один фюрер» і «я звільню вас від химери на ймення совість») зводив людську сутність до тваринної природи, відомо давно. Символічно, що сам термін, котрий якнайкраще відповідає сутності тоталітаризму, походить від лат. *fascio*, нині легко можна ретранслювати на телебачення, за допомогою якого звершилася повна віртуалізація цього явища у напрямі від конкретно-предметного і уречевленого пучка лікторських палиць у Стародавньому Римі до вже сильно архаїзованого пучка електронних променів, що й досі фонтанують із старих моделей телевізорів з електронно-променевими трубками. Символ тотальної стадної єдності перетворився в інструмент насильства над свідомістю, призначений зганяти окремих індивідів у безумовно безмовне й безвідповідальне стадо. Вітальний інстинкт змусив гуртуватися в невиразну масу електорально-рейтингової підтримки ініціатив державної влади сотні «діячів культури» (це словосполучення береться в лапки як специфічний термін советського

генезису), а стійкість до опромінювання з телескрині Скіннера спромоглися виявити лише кількадесят людей культури, але не просто культури як власної професійної сфери самовираження, а внутрішньої культури власного самовизначення. «Казус Макаревича» та інші «друзі хунти», як їх затаврувало НТВ в сумнозвісному відверто-пасквільному випуску серіалу «Профессия – репортер», людини цілком лояльної і толерантної, але змушеної опиратися агресивному віталізму телебачення та його реципієнтів і заразом пацієнтів заради збереження особистісної гідності, є лише верхівкою «теплого айсбергу» колективної самосвідомості посправжньому творчих людей, чії імена (Данііл Гранін, Марк Захаров, Сергій Юрський, Олег Басилашвілі, Армен Джигарханян, Юрій Шевчук, Борис Гребенщиков, Михайло Жванецький, Валентин Гафт, Лія Ахеджакова, Галина Волчек, Володимир Гостюхін, Леонід Броневой, Сергій Маковецький, Еммануїл Віторган, Наталія Фатеева, Борис Акунін та багато інших) давно стали символом високої персональної репутації, таланту й критерієм культурного рівня. Ці люди і їхня позиція можуть розглядатися і як підтвердження справедливості висловленої в цій статті робочої гіпотези щодо несумісності радикального віталізму і високого духу мистецтва, і як нагадування про те, що звільнення зі скрині умовних рефлексів можливо лише за умов боротьби проти «внутрішньої тюрми» власної совісті, тобто у будь-якому разі справою насамперед глибоко особистою й особистісного вибору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ерофеев В. Как тут жить дальше? [WWW документ. Доступ: <http://www.snob.ru/selected/entry/80436>]
2. Латынина Ю. Если мы не Запад, то кто мы? [WWW документ. Доступ: <http://www.novayagazeta.ru/arts/65180.html>]
3. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / Пер. с нем. Е.Герцк и др. – М.: Культурная Революция, 2005. – 880 с.
4. Юнг К.Г. Инстинкт и бессознательное. // Юнг К.Г. и др. Человек и его символы. Карл Густав Юнг и его последователи. (Серия «Классики зарубежной психологии».) / К.Г.Юнг, М.-Л.Франц, Дж.Л.Хендерсон, И.Якоби, А.Яффе. – М.: Серебряные нити, 1997. – С. 303–312.
5. Юнг К.Г. Концепция коллективного бессознательного. // Юнг К.Г. и др. Человек и его символы. Карл Густав Юнг и его последователи. (Серия «Классики зарубежной психологии».) / К.Г.Юнг, М.-Л.Франц, Дж.Л.Хендерсон, И.Якоби, А.Яффе. – М.: Серебряные нити, 1997. – С. 337–346.
6. Skinner B.F. About Behaviorism. NY, Vintage Publishing, 1976. 304 p.